

УДК 323+355 (477)

Грабовська, І. (2022). Вирівнювання можливостей для жінок та чоловіків versus криза маскулінності (українська специфіка). *Соціологічні студії*, 2(21), 6–13. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2022-02-06-13>

Вирівнювання можливостей для жінок та чоловіків versus криза маскулінності (українська специфіка)

Ірина Грабовська –
канд. філософ. наук, ст. науковий
співробітник Центру українознавства,
КНУ ім. Тараса Шевченка

Iryna Grabovska –
PhD in Philosophy, Senior Research
Associate, Center of Ukrainian Studies,
Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko
National University of Kyiv, Ukraine.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7416-9541>
Email: grabovskai@ukr.net

DOI: 10.29038/2306-3971-2022-02-06-13

У статті виконано аналіз ролі гендерних трансформацій у сучасному українському соціумі та їх впливу на реформи в Збройних силах України. Розглянуто поняття «криза маскулінності» й «криза фемінності» відповідно до воєнних реалій сучасності – неспровокованої збройної агресії путінської неоімперії кремля проти суверенної України. Акцентовано увагу на стереотипах масової свідомості щодо гендерних ролей у сучасному українському соціумі та проведено дослідження процесів гендеризації, які відбуваються в українському соціальному просторі, насамперед у ЗСУ. Доведено, що вибір європейського шляху розвитку та прагнення України вступити в НАТО передбачають обов'язковою умовою проведення серйозних гендерних перетворень в українському соціумі, спрямованих на вирівнювання соціальних, кар'єрних, статусних можливостей для жінок і чоловіків. Відзначається, що цей процес найефективніше відбувався й продовжує відбуватися в українській армії. У лавах ЗСУ сьогодні служать близько 38 тисяч жінок-військових. Із них близько 7 тисяч воюють на «нулі».

У результаті проведеного гендерного аналізу реальних процесів, пов'язаних із воєнними діями проти рашистів на території України, зроблено висновок, що в українському соціумі ні криза маскулінності, ні криза фемінності не є основними індикаторами його життєздатності та стійкості. Навпаки, відбуваються позитивні гендерні трансформації, які забезпечать ефективну взаємодію між жінками й чоловіками та є реальним підґрунтям для утвердження прав людини й паритетної (гендерної) демократії в Україні. Зауважено на необхідності подолання гендерних стереотипів масової свідомості для ефективнішого поступу принципів існування цивілізованих суспільств у життєдіяльність української спільноти.

Received: November, 2022
1st Revision: November, 2022
Accepted: December, 2022

Ключові слова: Україна, гендерні перетворення, паритетна (гендерна) демократія, жінка-воїн, чоловік-воїн, стереотипи масової свідомості.

Grabovska Iryna. Equal Opportunities for Women and Men versus the Crisis of Masculinity (Ukrainian Specificity). The article examines the importance of the gender factor in Ukraine's war against the Russian aggressor and the role of gender transformations in modern Ukrainian society, their impact on reforms in the Armed Forces. The concepts of «crisis of masculinity» and «crisis of femininity» are analyzed in accordance with the military realities of the present time – the unprovoked armed aggression of Putin's Kremlin neo-empire against sovereign Ukraine. Attention is focused on the stereotypes of the mass consciousness regarding gender roles in modern Ukrainian society and research is

conducted on the processes of genderization that take place in the Ukrainian social space, primarily in the Armed Forces. It is proven that the choice of the European path of development and Ukraine's desire to join NATO are a prerequisite for carrying out serious gender transformations in Ukrainian society, aimed at equalizing social, career, and status opportunities for women and men. It is noted that this process was and continues to be most effective in the Ukrainian army. About 38 000 women soldiers are serving in the ranks of the Armed Forces today. About 7000 of them are fighting at «zero».

As a result of the conducted gender analysis of real processes related to military actions against rashists on the territory of Ukraine, it is concluded that neither the crisis of masculinity nor the crisis of femininity are the main indicators of its viability and stability in Ukrainian society. On the contrary, positive gender transformations are taking place, which will ensure effective interaction between women and men and are a real basis for the establishment of human rights and parity (gender) democracy in Ukraine. Attention is drawn to the need to overcome gender stereotypes of the mass consciousness for a more effective introduction of the principles of the existence of civilized societies into the life activities of the Ukrainian community.

Key words: Ukraine, gender transformations, parity (gender) democracy, woman-warrior, man-warrior, stereotypes of mass consciousness.

ВСТУП

У спілкуванні з так званими «пересічними» українцями старшого віку навіть сьогодні, під час гарячої фази війни неоімперії кремля проти незалежної України, нерідко можна почути твердження про те, що українські жінки не повинні воювати, а йдуть вони в ЗСУ та на війну, бо не вистачає українських чоловіків як в армії, так і на фронті. Хоча як такого фронту не існує, проте гарячих точок на передовій таки чимало. За даними Генштабу, 7 тисяч жінок України зараз воюють на передовій проти рашистських окупантів. Загальна ж кількість жінок у ЗСУ становить 38 тисяч осіб. Разом із цивільними, які працюють безпосередньо на армію (кухарі, прибиральниці, банщиці, пралі та ін.), їх нараховується вже близько 60 тисяч осіб.

Звичайно, точної статистики військовослужбовців ЗСУ, у тому числі й жінок-військових, під час ведення широкомасштабної війни отримати не можливо. У виступі першої леді України Олени Зеленської на конференції в Брюсселі зазначено цифру 38 тисяч жінок, які воюють проти російського агресора. У виступі ж командувача Об'єднаних сил ЗСУ генерал-лейтенанта Сергія Наєва в ефірі національного телемарафону 14 жовтня 2022 р. прозвучали дещо інші дані: службу в ЗСУ проходять понад 40 тисяч жінок, 8 тисяч із них перебувають на офіцерських посадах, близько 5 тисяч жінок – у районах, де ведуться активні бойові дії.

Проте питання задіяності українського жіноцтва у війні проти російського агресора порушується не лише літніми людьми українського соціуму. Збурення масової свідомості щодо постановки на військовий облік жінок України після опублікування Наказу Міністерства оборони України № 313 засвідчило, що українське суспільство в цьому питанні за переконаннями поділилося принаймні на три категорії: 1) українським жінкам не місце на війні та й в армії загалом, головним завданням жінки є народження та виховання дітей, а не «біганина зі зброєю в руках»; 2) українська жінка може служити в ЗСУ, у тому числі й брати участь у бойових діях, якщо вона сама того хоче та прагне та якщо це її спосіб самореалізації й заробляння грошей (бо в армії добре платять і це стабільне місце роботи, на відміну від «гражданки»); 3) жінки повинні бути повністю рівні та рівноправні з чоловіками, отже, вони повинні служити (як приклад, наводиться досвід Ізраїлю, де жінки мають обов'язково служити у війську лише за певними конкретними винятками (вагітність, малі діти, інвалідність тощо)).

Отже, **мета** цієї наукової розвідки – поглиблений аналіз проблеми «жінка й війна в Україні» для з'ясування сутності питання про те, чи це криза маскулінності в сучасній Україні, чи зростання соціальних, кар'єрних і статусних можливостей у сфері самореалізації для жінок, тобто вирівнювання можливостей у світлі вищенаведених проблемних позицій, що існують сьогодні в колективній свідомості українського соціуму та обговорюються в широкому соціальному просторі від соцмереж до всеукраїнських ЗМІ.

1. АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ

Тема «жінка й війна в Україні», або ж трохи ширше – гендерний вимір війни РФ проти України, є частиною значно ширшої проблематики, надзвичайно актуальної «для» та «в» сучасній Україні, а

зокрема жінка в армії сучасної України у світлі гендерних перетворень в українському соціумі. Згідно з планом дій для України щодо членства в НАТО, відбувається активна гендеризація життя в Збройних силах України, яка, безумовно, досягла якісно нового рівня під час неспровокованої агресії росії проти України, розпочатої путінським режимом 24 лютого 2022 р.

Як відомо, Північноатлантичний альянс активно проводить гендеризацію власної структури, поставивши за найближчу мету досягти 30 % представленості жіноцтва в складі сил НАТО (див., напр.: (NATO and EU Military..., 2019; Integrating UNSCR 1325..., 2017)).

Аналізуючи актуальні питання національної безпеки й оборони у світлі гендерної політики НАТО, дослідники С. М. Салкуцан та Л. В. Крimeць акцентують увагу на тому, що «останнім часом поняття «гендер» набуло важливого сенсу в арміях країн-членів НАТО. Питання підвищення рівня залучення жінок у сектор безпеки та оборони не сходять із порядку денного в більшості демократичних держав. Служба жінок у війську – це насамперед питання прав людини, що передбачає право жінок на військову службу. Не менш важливим чинником упровадження гендерної політики в збройних силах провідних держав світу є питання інтеграції потенціалу жінок і чоловіків задля ефективного виконання завдань за призначенням» (Салкуцан, Крimeць, 2019, с. 21).

Учена Ю. Стребкова в науковій розвідці «Підготовка соціальних працівників у контексті цивільно-військової співпраці (гендерний аспект)» наголошує на тому, що низка резолюцій Ради Безпеки ООН (основною з яких є Резолюція 1325), які підписала Україна, вимагають від неї рішучих заходів для створення умов підготовки цивільних фахівців, які спроможні виконувати завдання й реалізувати функції цивільно-військового співробітництва, керуючись принципами гендерної взаємодії у сфері безпеки. Авторка наголошує, що актуальним напрямом трансформацій в українському соціумі стає імплементація гендерного складника у всі сфери взаємодії «...місцевого населення і сил оборони під час національних, багатонаціональних та інших операцій, у тому числі на чолі з НАТО» (Стребкова, 2018, с. 53).

Науковці, які приділили спеціальну увагу військовим діям в Україні від 2014 р., зазначали, що ця ситуація призвела до нових викликів у житті українського соціуму. Не в останню чергу це стосується соціальної сфери, зокрема побудови системи соціальних послуг для учасників бойових дій і ветеранів. Жінки-учасниці бойових дій та ветеранки потребують послуг з урахуванням саме гендерної специфіки, тобто послуг, адаптованих до цієї категорії військовослужбовців. Досвід зарубіжних країн щодо надання таких гендерно орієнтованих послуг може бути безцінним (див., напр.: (Wilén, 2020), оскільки Україна ще тільки розпочала шлях до паритетності у сфері безпеки та оборони відповідно до Резолюції 1325 Ради Безпеки ООН, яку країна підписала й ратифікувала (Faidiuk & Liakh, 2021).

У зарубіжному та вітчизняному науковому дискурсі існує ціла серія статей з аналізом реального досвіду Австралії, Великобританії, Ізраїлю, Іспанії, Канади, Кореї, Польщі, США, Хорватії щодо реалізації політики соціального захисту учасників бойових дій (Woodward & Winter, 2007; Wilén & Heineken, 2018). Визначено основні види послуг та допомоги цій категорії, передбачені законодавствами країн (Wilén, 2020).

Дослідниці Ю. Стребкова й Чжань На аналізують специфіку інформаційної пропаганди щодо гендерних аспектів гібридної війни, яку вела неоімперія путіна з 2014 р. на території суверенної України, і відзначають, що «...український інформаційний простір зазнавав масованого впливу інформаційної війни, обов'язковою складовою якої був антигендерний компонент... За допомогою інформаційних проектів жінкам насаджувалась покірність, терплячість, слабкість, кволість і немічність. Це риси, що протилежні потребам силових структур. Жінки становлять близько половини населення і є потужним резервом для армії країни, що перебувала під загрозою вторгнення. Тож, умиротворення українського населення стало одним із ключових завдань російської ідеологічної машини. Паціфікація українства досягла свого апогею у 2020–2021 роках, коли навіть міжнародні заходи для українських жінок у силових структурах проходили виключно у контексті демілітаризації. Та все ж під час нападів російських військ у 2014 та 2022 роках відбувались “сплески” мобілізації жінок...» (Стребкова, Чжань, 2022, с. 115). Потрібно погодитись із науковицями в тому, що «повномасштабне вторгнення кремлівської армії на територію суверенної європейської держави актуалізувало тему третьої світової війни і зробило Китай та Україну епіцентрами інформаційних повідомлень. Обидві держави підписали ряд міжнародних угод, що регламентують становище та права

жінок. Згідно з цими документами, для стабільності суспільства важливим є залучення жінок до всіх сфер суспільного життя, у тому числі й до армії» (Стребкова, Чжань, 2022, с. 114).

У низці публікацій приділено пильну увагу тематиці гендерних вимірів реформ у ЗСУ та проблемі «жінка і війна» у філософсько-світоглядному аспекті з акцентуванням уваги на специфіці сучасних українських реалій (див., зокрема: (Грабовська, 2017; Власова, Грабовська, Галицька, 2018; Грабовська, 2021; Грабовська, 2022)).

2. ОСНОВНА ЧАСТИНА ДОСЛІДЖЕННЯ

Потрібно погодитись із тими аналітиками, які стверджують, що «останнім часом питання гендерної нерівності стало наріжним каменем соціальних проблем. Здебільшого, мова йде про упереджене ставлення та пригнічення прав жінок. Патріархальне суспільство створило рамки правил поведінки та соціальних взаємодій між чоловіками та жінками, возвеличивши на олімпі досягнень перших та надавши епізодичні ролі другим. Гендерна нерівність в нашому суспільстві має різні форми вираження, з якими ми стикаємося щодня» (Рудюк, 2021). Та коли йдеться про гендерну нерівність, треба усвідомлювати, що ця проблема значною мірою стосується й сучасних чоловіків. У швидко змінюваному світі стереотипи масової свідомості, особливо такі глибоко закорінені та усталені, якими є гендерні, позбавляють як жінок, так і чоловіків додаткових можливостей для самореалізації й креативного розвитку, заганняючи їх у прокрустове ложе соціальних очікувань та приписаних ролей.

Традиційно під «кризою маскулінності» розуміється нездатність чоловіка бути адекватним стереотипам масової свідомості й відповідати соціальним очікуванням від нього. У часи збройної агресії від кожного чоловіка вимагається бути воїном, і той, хто не відповідає стереотипові, демонструє «індивідуальну кризу маскулінності». «Саме внаслідок постійного тиску на людську індивідуальність у чоловіків зазвичай народжуються комплекси, прогресує депресія та з'являється бажання вдатись до втечі з реальності за допомогою алкоголю чи наркотиків» (Рудюк, 2021). Так формується так звана «токсична маскулінність».

Отже, коли стверджується, що українські жінки йдуть в армію та на війну через нестачу українських чоловіків-воїнів, тим самим начебто констатується факт існування кризи маскулінності в соціумі.

Так само існує й «криза фемінності», яка полягає в невідповідності поведінки та життєвих установок жінки стереотипам, притаманним соціуму, демонструє її «виламування» з приписаних соціальних ролей. Під час війни – це роль «берегині», «помічниці», «міцного тилу», «обслуговуючого персоналу» чоловіка-воїна. Коли ж жінки стають воїнами, вони начебто підтверджують, що соціум страждає на кризу фемінності. У ширшому контексті найяскравішими прикладами «криз» маскулінності/фемінності є чоловіки, які дбають про побут сім'ї й виховання дітей, та жінки, які служать у силових структурах і воюють на «нулі». Неважко помітити, що криза маскулінності в реаліях української спільноти начебто породжує кризу фемінності. Далі спробуємо з'ясувати, чи це справді так.

Нагадаємо, що гендерна тематика, у найширшому її розумінні та висвітленні, почала входити в науковий дискурс і масову свідомість українців лише в 90-х роках ХХ ст., у добу перебудови, наштовхуючись на жорсткий спротив ще советського, а після розпаду СРСР – уже постсоветського соціуму. Доба української незалежності після 1991 р. у гендерному плані характеризується хвилеподібними настроями в суспільстві, коли на зміну першим успіхам на шляху до паритетної (гендерної) демократії, найвищим досягненням серед яких можна вважати ющенківський Закон про рівність для жінок і чоловіків від 2005 р., до активних агресивних нападів на цілий науковий напрям та паростки гендерної демократії в часи януковича з його активним поворотом до «скреп», передусім засобами релігійної пропаганди й спротиву з боку церков, особливо православної церкви московського патріархату. Проте Революція гідності та радикальний вибір єврошляху українським соціумом у 2013–2014 рр. зробили принциповим також вибір паритетної демократії для українства. В Україні розпочався процес гендеризації суспільного життя, найяскравішим проявом якого, безумовно, є реформування ЗСУ відповідно до гендерних вимог, стандартів і принципів НАТО. Цей процес усебічно підтримувався Північноатлантичним альянсом. Аналітики відзначали цей факт: «Північноатлантичний альянс, зі свого боку, всебічно підтримує інтеграцію принципу гендерної рівності в сектор безпеки та оборони України і спрямовує свою політику на сприяння збільшенню кількості, оптимізації процесу профе-

сійної підготовки та підвищенню ролі й місця жінок у Збройних Силах України та інших складових сектору безпеки та оборони. Загалом у силових структурах України на сьогодні проходить службу така сама кількість жінок-військовослужбовців (у відсотковому вираженні), як в арміях провідних країн – членів Північноатлантичного альянсу» (Салкуцан, Кримець, 2019, с. 21).

Водночас, як відзначає О. Ситнік, «війна все суттєво ускладнила. Від чоловіків знову почали вимагати бути воїнами, а від жінок – берегинями. І це попри те, що у Збройних силах України вже служать понад 50 тисяч жінок. Оперативний гендерний аналіз, проведений структурою ООН та організацією CARE, виявив, що жінки в умовах повномасштабної війни в Україні все частіше очолюють домогосподарства і стають лідерками у своїх громадах, оскільки чоловіки йдуть на військову службу» (Ситнік, 2022).

Цікаві висновки роблять науковці щодо впливу реалій довкілля на гендерний розподіл та кризи маскулінності/фемінності в спільнотах. «Гендерна нерівність, а отже, і криза маскулінності, зумовлена також і географічним фактором», – пише А. Рудюк. Дорж Бату зазначає, що *«монголи жили в степу, були дуже суворі умови виживання, відповідно – ми не робили розділення на чоловіків та жінок. В нас жінки так само скакали верхи, вправлялись з луком, мечем»*. Очевидно, що суворі умови для життя вносять корективи в стандартний патріархальний лад. У такому випадку криза маскулінності виявляється не настільки сильно, як у нашому суспільстві» (Рудюк, 2021).

Потрібно відзначити, що поряд з усіма вищенаведеними факторами, які впливають на гендерний паритет/гендерну дискримінацію в суспільному просторі сучасної України, відбувається процес радикальної зміни настроїв широких верств населення щодо жінок-воїнів завдяки їхньому героїзму та професіоналізму. Сьогодні позитивний імідж в українській спільноті мають не лише азовці, «Привид Києва», сотні названих і не названих чоловіків-героїв цієї страшної війни, але й жінки-героїні. Це й Маруся Звіробій – знаменита інструкторка з бойової підготовки «Марусиних Ведмедів», і снайперка Олена Білозерська, за голову якої рашисти призначили ціну, і Тетяна Чорновол – офіцер ЗСУ, яка зі своєю «Стугною» стала реально «страшним сном» рашистських танкістів. Вочевидь, українське суспільство після перемоги не дозволить собі зневажити подвиг цих та багатьох інших жінок-воїнів, як це сталося з жінками-учасницями Другої світової війни. Адже невивчені уроки війни повертаються. Ю. Гончар стверджує: «Невивчені уроки історії повертаються. Українські жінки, поряд із чоловіками, беруть участь у захисті рідної землі на сході Батьківщини. Минуло понад півстоліття, але й зараз вони змушені боротися не лише із ворогом, а й з гендерними стереотипами. Аналіз і розуміння гостроти гендерної проблематики теми “жінка та війна” ... це наш шанс не лише засвоїти уроки минулого, а й не повторити їх у майбутньому» (Гончар, 2022).

Очевидно, не випадково в соціумі воюючої країни таке гостре обурення викликали слова О. Арестовича, радника офісу Президента, про небажаність жінок на війні. Улітку 2022 р., у розпал бойових дій по всій лінії фронту, в ефірі ютуб-проєкту «Ісландія TV» у програмі «Київ тримає удар» Арестович заявив, що жінка в армії – це просто жах, і пояснив свою позицію тим, що «по-перше, тебе не вважають за людину, потім гігієнічні проблеми, друге – тебе увесь час намагаються зробити об'єктом сексуальних домагань». На запитання ведучого про те, чи це насправді відбувається в нашій армії, радник офісу президента відповів: «Я ж військовий» (Арестович, 2022). О. Арестович також наголосив, що небажання бачити жінок у війську тягнеться з часів Запорізької Січі.

Треба віддати належне жінкам-військовим, одна з них спокійно й, треба визнати, креативно відповіла Арестовичу, порадивши йому «...засунути свого язика... за зуби». «Не зли нас, Люся!», – сказала вона, а далі пішло відео, де Арестович співає пісеньку «Я – дівочка-конфетка» («Жінка в армії – це жах»..., 2022).

Про сексизм Арестовича щодо жінок у ЗСУ також висловилася військова, командир роти Наталя Борисовська, засудивши будь-які спроби вказувати українським жінкам на їхнє місце в житті та наголосивши, що вибір робитимуть лише самі жінки, виходячи зі свого розуміння, потреб і бажань, а також необхідності захищати Батьківщину нарівні з чоловіками (Військова Наталя Борисовська..., 2022). Із такою позицією жіноцтва важко не погодитись.

Очевидно, в українському соціумі формується розуміння того, що гібридна війна з росією, яка 24 лютого вступила в нову, гарячу фазу, створила в Україні не лише негативні реалії, які в гендерному вимірі виливаються для українців кризами маскулінності/фемінності, але й дала реальні шанси

вирівнювання соціальних ролей і практик, кар'єрних та репутаційних можливостей. Звичайно, є українські чоловіки, які втекли від війни, а отже, від своїх прямих обов'язків щодо захисту Батьківщини, прописаних на законодавчому рівні. Зрештою, факт існування відомого всім «мальдивського батальйону», який складається з олігархів та синків мажорів, так званих «українських еліт», мав би свідчити на користь ідеї кризи маскулінності. Але багато з тих, хто виїхав за кордон у перші дні вторгнення ерефії, повернулися в Україну. Про відсутність у країні серйозної кризи маскулінності дає змогу говорити й той факт, що черга добровольців, готових піти до ЗСУ, і сьогодні існує. Звичайно, під час воєнних дій інформація про бойову кадрову готовність у країні не розголошується, та все ж у деяких повідомленнях воєнних експертів називається цифра у мільйон резервістів для української армії, що теж не узгоджується з існуванням проблеми з маскулінністю в загрозливих для соціуму, який бореться за своє виживання, масштабах.

Тема «жінка й (у, в, на, під час тощо) війна» не закінчується на історіях жінок-воїнів. Волонтерський рух в Україні, який перетворив цю війну на справді всенародну, представлений значною мірою саме жіноцтвом країни. За даними інтернет-видань, сьогодні 65 % забезпечення ЗСУ покладено на українську державу й 35 % – на волонтерів. І це предмети від дронів та гелікоптерів до шкарпеток і цукерок для бійців української армії, не кажучи вже про допомогу та опікування дітьми, переселенцями, інвалідами, старими й самотніми. Усі ці проблеми лягли на плечі жіноцтва. У суспільному просторі України функціонує чимало історій про те, як потреба в жіночих руках, мізках і талантах змусила різні вікові категорії жіноцтва «вийти з дому», поставивши суспільну потребу та суспільне благо вище від власних інтересів у час цього всенародного лиха. Факти сучасного існування українського соціуму свідчать про зростання громадянської свідомості й активну розбудову громадянського суспільства в Україні, яке є запорукою проти диктатури та гарантією громадянських прав і свобод у будь-якому соціумі.

ВИСНОВКИ

Дослідження гендерних процесів, які відбуваються в сучасному українському соціумі під час неспровокованої агресії путінської ерефії проти України, свідчать, що українське суспільство рухається шляхом радикальних світоглядних перетворень, і це дає шанс на реальну побудову в майбутньому на його теренах паритетної демократії як стратегії ефективної партнерської взаємодії жінок та чоловіків.

І хоча повністю виключати кризу маскулінності щодо сучасного соціуму України не випадає, проблема ця на сьогодні перебуває на маргінесі суспільного життя. Адже, на думку ряду аналітиків, Україна може виставити сьогодні мільйонну армію на війну з росією й більшість резервістів – добровольці, які прагнуть захищати Батьківщину, що особливо важливо для загроженої нації.

У сучасній Україні активно змінюються можливості для самореалізації та вільного вибору свого місця й ролі в соціумі для жіноцтва. Це стосується насамперед ЗСУ, де українська жінка починає відігравати серйозну роль як комбатантка. І цей факт свідчить не на користь існування кризи фемінності в соціумі, а на користь поступу в напрямі справжньої демократії. Українська жінка може служити в ЗСУ, у тому числі й брати участь у бойових діях, якщо вона сама того хоче та прагне і якщо це її спосіб самореалізації й заробляння грошей на життя. Вищенаведені факти повинні враховувати масова думка.

Найімовірніше, після цієї війни повинні змінитися гендерні реалії в країні. Можливо, Україні доведеться піти шляхом Ізраїлю щодо служби її громадян в армії незалежно від статі. Видається все ж, що найперспективнішою є контрактна система в ЗСУ з однаковими можливостями для жінок та чоловіків.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Арестович, О. (2022). *Жінка в армії – це просто жах!* Отримано 11.11.2022 з <https://bit.ly/3Hw8RFZ>
- Військова Наталя Борисовська про Арестовича і його сексистські вислови щодо українських жінок-військових (2022). Отримано 28.11.2022 з <https://www.youtube.com/watch?v=MVsAwT8v8PM>, <https://bit.ly/3YkgyoG>
- Власова, Т., Грабовська, І., Галицька, Ю. (2018). *Актуальний гендер: міжнародний та український контекст. Монографія*. Київ: Міленіум.
- Гончар, Ю. (2022). *Самовизначення жінки у час війни (за матеріалами книги Світлани Алексієвич «У війни не жіноче обличчя»)*. Отримано 28.11.22 з <https://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/literatura/samoviznachennya-zhinki-u-chas-viyni-za-materialami-knigi-svitlani-alexievich-u-viyni-ne-zhinoche-oblichch>

- Грабовська, І. (2017). Філософсько-світоглядний аналіз проблеми «жінка і війна» (на прикладі сучасної України). *Versus*, 2, 50–55.
- Грабовська, І. (2021). Специфіка сучасного українського фемінізму (соціофілософський зріз проблеми). *Українознавство*, 3(80), 194–204.
- Грабовська, І. (2022). Жіноче «обличчя» війни України проти російського агресора. *Українознавчий альманах*, 30, 29–35.
- «Жінка в армії – це жах»: військова ЗСУ відповіла на цей ... (2022). Отримано 26.11.2022 з <https://bit.ly/3VU2v7W>
- Рудюк, А. (2021). *Криза маскулінності в сучасному світі*. Отримано 26.11.2022 з <https://bookforum.ua/p/1290>
- Салкуцян, С. М., Кринець, Л. В. (2019). Гендерна політика НАТО: історичний аспект і досвід інтеграції. *Наука і оборона*, 3, 21–24.
- Ситнік, О. (2022). *Ніхто не готує мені сніданки: що відбувається в українських родинах під час війни*. Отримано 26.11.2022 з <https://life.pravda.com.ua/society/2022/11/29/251531/>
- Стребкова, Ю. (2018). Підготовка соціальних працівників у контексті цивільно-військової співпраці (гендерний аспект). *Українознавство. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, 1(20), 53–56.
- Стребкова, Ю., Чжань, Н. (2022). Аналіз візуальних образів жінок-військових у китайських та українських інтернет-виданнях 2020 – початку 2022 років. *Українознавчий альманах*, 30, 114–120.
- NATO and EU Military Leadership discuss Gender in Military Operations (2019). Retrieved November 14, 2022 from [https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_169962.htm?selectedLocale=en.BI=StrategicCommandDirective\(BI=SCD\)040=001](https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_169962.htm?selectedLocale=en.BI=StrategicCommandDirective(BI=SCD)040=001)
- Integrating UNSCR 1325 and Gender Perspective into the Nato Command Structure (2017). Retrieved November 14, 2022 from https://www.nato.int/issues/women_nato/2017/Bi=SCD_40=1_2Rev.pdf.
- Faidiuk, O., & Liakh, T. (2021). Comparative analysis of social services provided to female combatants and veterans in ukraine and abroad. *Society. Integration. Education*. Proceedings of the International Scientific Conference, III, 243–253. <https://doi.org/10.17770/sie2021vol3.6382>
- Wilén, N., & Heineken, L. (2018). Regendering the South African army: Inclusion, reversal and displacement. *Gender work and organization*, 25(6), 670–686. <https://doi.org/10.1111/gwao.12257>
- Wilén, N. (2020). Achieving a gendered transformation of the post-conflict military through security sector reform: unpacking the private–public dynamics. *International Feminist Journal of Politics*, 22(1), 86–105. <https://doi.org/10.1080/14616742.2018.1559749>
- Woodward, R., & Winter, T. (2007). Patterns and histories of gender in the British Army. In: *Sexing the soldier. The politics of gender and the contemporary British army*. Transformations-London: Routledge.

REFERENCES

- Arestovych, O. (2022). *A woman in the army is simply terrifying!* Retrieved November 11, 2022 from <https://bit.ly/3Hw8RFZ>
- Faidiuk, O., & Liakh, T. (2021). Comparative analysis of social services provided to female combatants and veterans in ukraine and abroad. *Society. Integration. Education*. Proceedings of the International Scientific Conference, III, 243–253. <https://doi.org/10.17770/sie2021vol3.6382>
- Military Natalya Borysovska about Arestovych and his sexist remarks about Ukrainian military women (2022). Retrieved November 15, 2022 from <https://www.youtube.com/watch?v=MVsAwT8v8PM>, <https://bit.ly/3YkgyoG>
- Vlasova, T., Grabovska, I., & Halytska, Y. (2018). *Actual gender: international and Ukrainian context*. Monograph. Kyiv: Millennium.
- Honchar, Y. (2022). *Self-determination of women during wartime (based on the materials of Svitlana Aleksievich's book «War is not a woman's face»)*. Retrieved November 08, 2022 from <https://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/literatura/samoviznachennya-zhinki-u-chas-viyni-za-materialami-knigi-svitlani-aleksievich-u-viyni-ne-zhinoche-oblichch>
- Grabovska, I. (2017). Philosophical and philosophical analysis of the problem «woman and war» (on the example of modern Ukraine). *Versus*, 2, 50–55.
- Grabovska, I. (2021). The specifics of modern Ukrainian feminism (a socio-philosophical aspect of the problem). *Ukrainian studies*, 3(80), 194–204.
- Grabovska, I. (2022). The female «face» of Ukraine's war against the Russian aggressor. *Ukrainian studies almanac*, 30, 29–35.
- «A woman in the army is a horror»: the military of the Armed Forces of Ukraine responded to this ... (2022). Retrieved November 06, 2022 from <https://bit.ly/3VU2v7W>
- Rudyuk, A. (2021). *The crisis of masculinity in the modern world*. Retrieved November 06, 2022 from <https://bookforum.ua/p/1290>

- Salkutsan, S. M., & Krynets, L.V. (2019). Gender policy of NATO: historical aspect and experience of integration. *Science and defense*, 3, 21–24.
- Sytnik, O. (2022). *No one makes me breakfast: what happens in Ukrainian families during the war*. Retrieved November 06, 2022 from <https://life.pravda.com.ua/society/2022/11/29/251531/>
- Strebkova, Yu. (2018). Training of social workers in the context of civil-military cooperation (gender aspect). *Ukrainian studies. Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University*, 1(20), 53–56.
- Strebkova, Yu., & Zhang, N. (2022). Analysis of visual images of military women in Chinese and Ukrainian online publications 2020 – early 2022. *Ukrainian studies almanac*, 30, 114–120.
- NATO and EU Military Leadership discuss Gender in Military Operations (2019). Retrieved November 14, 2022 from [https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_169962.htm?selectedLocale=en.BI=StrategicCommandDirective\(BI=SCD\)040=001](https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_169962.htm?selectedLocale=en.BI=StrategicCommandDirective(BI=SCD)040=001)
- Integrating UNSCR 1325 and Gender Perspective into the Nato Command Structure* (2017). Retrieved November 14, 2022 from https://www.nato.int/issues/women_nato/2017/Bi=SCD_40=1_2Rev.pdf.
- Wilén, N., & Heineken, L. (2018). Regendering the South African army: Inclusion, reversal and displacement. *Gender work and organization*, 25(6), 670–686. <https://doi.org/10.1111/gwao.12257>
- Wilén, N. (2020). Achieving a gendered transformation of the post-conflict military through security sector reform: unpacking the private–public dynamics. *International Feminist Journal of Politics*, 22(1), 86–105. <https://doi.org/10.1080/14616742.2018.1559749>
- Woodward, R., & Winter, T. (2007). Patterns and histories of gender in the British Army. In: *Sexing the soldier. The politics of gender and the contemporary British army*. Transformations-London: Routledge.